

ERFGOED BRUSSEL

Een publicatie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
TERUG NAAR SCHOOL

N°001
NOVEMBER 2011

Kleuterschool van de Sint-Gisleinsstraat

DE RESTAURATIE VAN EEN KLEUTERSCHOOL
ONTWORPEN DOOR VICTOR HORTA

BARBARA VAN DER WEE

Architect gespecialiseerd in restauratie
en herbestemming van gebouwen uit de 19de
en 20ste eeuw

De kleuterschool van de Sint-Gisleinsstraat werd gebouwd tussen 1895 en 1900. Dit was Victor Horta's eerste openbaar gebouw in het centrum van Brussel. Het heeft een symmetrisch grondplan met vier klaslokalen rond een centrale speelplaats overdekt met een glazen koepel. Het gebouw werd herhaaldelijk gewijzigd om tegemoet te komen aan de nieuwe pedagogische eisen en veiligheidsregels. In 1995 was het gebouw in een slechte staat, waardoor een grondige restauratie noodzakelijk werd.

Horta was bijzonder opgetogen toen Charles Buls, burgemeester van Brussel, hem in 1895 het ontwerp toevertrouwde voor een kleuterschool in de Marollen, te midden van het oude stadscentrum. Buls had twintig jaar voordien het initiatief genomen een modellschool te bouwen met een typeprogramma dat ontworpen was om kinderen uit de arbeidersklasse kwalitatief onderricht te verschaffen in een hygiënische omgeving waarin daglicht in overvloed aanwezig zou zijn. Nadat hij de woning had gezien die Horta in

de Lebeauststraat voor Maurice Frison had gebouwd, was hij ervan overtuigd dat Horta een origineel en vernieuwend project zou uitwerken, uitgaande van het door de gemeente opgelegde typeplan.¹ De plannen werden goedgekeurd in 1897, de uitvoering startte een jaar later en de werf werd afgesloten in 1900.²

HET ORIGINELE PROJECT VAN 1897

Het grondplan is symmetrisch opgebouwd en schikt vier klaslokalen rond een centrale overdekte speelplaats, die bekroond is met een grote lichtkoepel. Aan weerszijden van de centrale ruimte, tegen de gemeenschappelijke muren, bevinden zich twee ruime nissen, die dienstdoen als vestiaires. Deze zijn ook met glaskoepels overkapt, die door hun lagere hoogte ook de aanpalende klassen aan de binnenzijde van het perceel van licht voorzien. Aan de achtergevel vormt een glazen luifel in U-vorm de overgang van de centrale ruimte naar de speelplaats en een beschutte toegang tot de toiletten. Het inkomgebouw aan de Sint-Gisleinsstraat lijkt op een woonhuis met twee verdiepingen. Het verleent onderdak aan de

Overdekte speelplaats
na restauratie naar de
oorspronkelijke toestand
(Ch. Bastin)

Fig. 1.

Kleuterschool Catteau, Sint-Ghisleinstraat 40 te Brussel, straatgevel na restauratie (© André Nullens, 2001).

ontvangstruimte en het bureau van de directeur op de benedenverdieping en de conciërgewoning op de verdieping (Fig. 1). Het trappenhuis onderscheidt zich als een klein torengedebouw, waarin aan de straatzijde een aparte inkomdeur is voorzien, die via een stenen trap toegang geeft tot de ruime kelder. Deze wordt deels gebruikt door de school en deels verhuurd als bergkamer voor de bureaus. Horta omschrijft zijn ontwerp in zijn *Mémoires* als vernieuwend omwille van de lichte metaalconstructie van de dakstructuur, gekenmerkt door van elkaar onderscheiden elementen voor druk en trek, en verschillend van de plechtstatige architectuur van andere schoolgebouwen omwille van het jeugdige karakter van de straatgevel. (3)

DE PROBLEEMSTELLING IN 1995

Vooraleer tot een restauratieopdracht over te gaan besliste de Stad Brussel⁴ in 1995 een haalbaarheidsstudie⁵ te laten uitvoeren om inzicht te verwerven in de bouwfysische toestand van het gebouw en om te onderzoeken in hoeverre het

gebouw kon gerevaloriseerd worden als historisch monument, mits behoud van de oorspronkelijke functie. De diverse verbouwingen en tijdelijke aanpassingen die in de loop van de tijd waren uitgevoerd om tegemoet te komen aan nieuwe noden en normen van veiligheid en comfort hadden immers aangetoond dat de huidige gebruiksnormen van een kleuterschool in 2000 niet meer overeenstemden met die ten tijde van Horta's ontwerp. Het sanitair, bijvoorbeeld, bevond zich oorspronkelijk aan de achtergevel, in kleine open ruimten, zonder verwarming en enkel toegankelijk van buitenaf via de speelplaats. Aangezien deze situatie niet meer aanvaardbaar was, werden in het recente verleden diverse aanpassingen doorgevoerd. Zo werd een deel van de toiletten ondergebracht in een van de nissen van de overdekte speelplaats. De meeste kleuters wonen niet meer in de buurt en brengen meestal de hele dag in de school door. Hierdoor werden nieuwe functies voorzien in de centrale speelruimte, zoals slaapgelegenheden voor het middagdutje en een ruimte voor de verschillende maaltijden. In een van de zijruimten werd een keuken geïnstalleerd. De volledige buitenschil, zowel daken als gevels, was in een verloederde toestand. Bovendien was de zone rondom de luifel aan de achtergevel sinds geruime tijd niet meer toegankelijk door stabiliteitsproblemen. Het interieur was afgeleefd en de elektriciteit, verwarmings- en sanitaire installaties, evenals de inbraakbeveiliging en branddetectie waren verouderd (Fig. 2).

Fig. 2

De luifel aan de achtergevel was oorspronkelijk in ijzer en glas, maar wegens waterinfiltraties en glasbreuk werd het glas vervangen door golfplaten (1995).

DE HAALBAARHEIDSSTUDIE: NOOD AAN EEN GEÏNTEGREERDE AANPAK

Het bouwhistorisch onderzoek, uitgevoerd in samenwerking met Françoise Aubry, historica en conservator van het Hortamuseum, vormde de basis van deze studie. Door de inzichten uit de opmeting van de bestaande toestand te koppelen aan de resultaten van het archief- en literatuuronderzoek was een nauwkeurige reconstructie van de bouwgeschiedenis mogelijk. Het werd duidelijk welke bouwonderdelen van de oorspronkelijke constructie waren afgebroken en welke nieuwe verbouwingen waren toegevoegd. De resultaten van deze studie werden gevisualiseerd aan de hand van grafische documenten. Op de opmeting werden alle stadia van de verbouwingen met kleurcodes ingevuld. Ook werd aangeduid welke oorspronkelijke bouwonderdelen verdwenen waren. Zo kon de oorspronkelijke situatie van 1897, zoals Horta ze had ontworpen, worden gereconstrueerd. Vanuit deze historische analyse kon ook de erfgoedwaarde van de latere verbouwingen bepaald worden.

Het syntheserapport van de voorstudie bepaalde vooreerst een aantal richtlijnen met betrekking tot de aanpak van het ontwerp. Vervolgens omschreef het de grote krachtlijnen voor het toekomstige restauratieproject (Fig. 3).

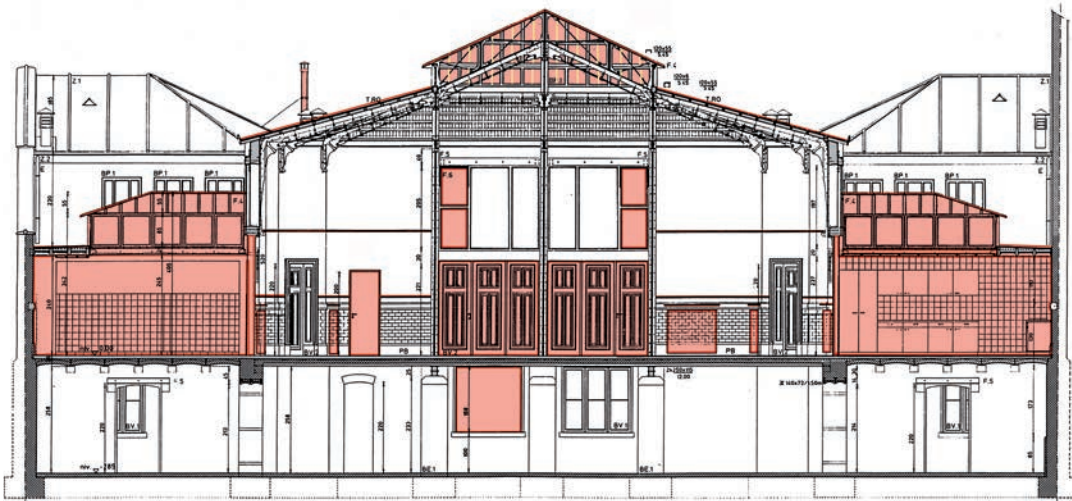
Zoals al in 1970 door Borsi en Portoghesi in hun omvangrijke monografie over Horta⁶ werd omschreven, heeft de kleuterschool een hoge erfgoedwaarde. Als publiek gebouw met bijzondere architecturale kenmerken moet het beschouwd worden als een van Horta's meesterwerken binnen zijn vroege oeuvre. Daarenboven zijn gevels en daken, planopbouw en ruimtelijke organisatie in hun oorspronkelijke toestand nog grotendeels aanwezig, mede omdat het gebouw zijn originele functie als kleuterschool wist te behouden. Het spreekt dan ook voor zich dat deze parel van het Brusselse art-nouveau-erfgoed behouden en in ere hersteld wordt.

De voorstudie maakte duidelijk dat de aanpassings- en verbouwingswerken

Fig. 3

Op de plannen van de toestand in 1995 werden de recente toevoegingen in rood ingekleurd: het glas van alle dakkiepels en luifels was vervangen door gewapend glas of door golfplaten, de zinkbekleding van het centrale dak was hersteld in roofing, de middelste twee ramen van de klassen die aansluiten op de tuin waren vervangen door deuren, de toiletten aan de achtergevel waren in verval en niet meer in gebruik, de twee nissen aan de overdekte speelplaats waren volledig volgebouwd,... Ook werd op de plannen in geel aangeduid welke bouwonderdelen van het originele ontwerp van Horta in de loop der tijden waren afgebroken.

Synthesepannen van de verbouwingen (1995):

aanzicht van de achtergevel;
dwarsdoorsnede met
aanduiding van de aangepaste
zijnissen.

die het schoolgebouw in de loop der jaren had ondergaan de oorspronkelijke structuur niet hadden aangetast. Ze hadden echter wel een nefaste impact op de initiële ruimtewerking en hadden geen architecturale kwaliteit. Daarom werd beslist alle recentere constructies af te breken en het originele planconcept van 1897 als historisch referentiekader te behouden.

Het was van belang om binnen het vooronderzoek ook architecturale en functionele oplossingen voor te stellen die tegemoetkwamen aan de problemen van gebrek aan ruimte, comfort, veiligheid en hygiëne. Zeker toen bij de opdrachtgever, de Stad Brussel, twijfel rees of de kindertuin wel kon aangepast worden aan de huidige standaarden en de intentie ontstond om de restauratie te gebruiken voor een zogenaamde opwaarderende functiewijziging. Het werd duidelijk dat een geïntegreerde aanpak noodzakelijk was, waarbij kon worden aangetoond dat de restauratie van het gebouw naar zijn oorspronkelijke toestand mogelijk was en dat tegelijkertijd aan de noden van vandaag, voor dezelfde functie, kon worden tegemoetgekomen. Binnen de voorstudie werd aldus aangetoond dat door de recuperatie van de volledige kelderverdieping voor het onderbrengen van keuken, cafetaria, slaapzaal, sanitair, een extra klas, technische lokalen en bergingen de problematiek van het ruimtegebrek kon worden opgelost. Hierdoor konden op de gelijkvloerse verdieping de centrale ruimte met aanpalende nissen en het sanitair met luifel terug in hun oorspronkelijke toestand worden hersteld.

HET GLOBALE RESTAURATIEPLAN

In 1996 werd ons door de Stad Brussel de opdracht toevertrouwd om het restauratieproject uit te werken en de uitvoering ervan op te volgen.⁷ Aansluitend op de haalbaarheidsstudie ontwikkelden wij een globaal restauratieplan, waarin drie belangrijke doelstellingen werden vastgelegd (Fig. 4, 5, 6 & 7).

Vooreerst werd ervoor geopteerd het schoolgebouw naar zijn oorspronkelijke

toestand van 1897 te restaureren. Alle recente verbouwingen in het interieur en aan de achtergevel werden verwijderd: de zijnissen werden ontmanteld en maken opnieuw integrerend deel uit van de overdekte speelplaats; de toiletten werden terug op hun oorspronkelijke locatie voorzien en via nieuwe deuropeningen rechtstreeks toegankelijk gemaakt via de centrale binnenruimte. De daken en gevels werden nauwgezet gerestaureerd, waarbij speciale aandacht werd besteed aan luifels en lichtkoepels en het houten schrijnwerk. Het originele kleur- en materiaalgebruik van het interieur en van de gecementeerde gevels werden op basis van technisch onderzoek bepaald.

Ten tweede lag de grote uitdaging van het project in de aanpassing van dit unieke historische erfgoed aan de eisen van een 21ste-eeuwse kleuterschool. Samen met de restauratie drong zich een grondige herstructurering van het hele gebouw op, waarbij de recuperatie van het volledige kelderniveau noodzakelijk zou zijn. Centraal daarbij stond de betrachting de kleuters een aangename leefomgeving te bezorgen.

De introductie van voldoende lichtinval was bij het uitwerken van het ontwerp fundamenteel. Om de centrale kelder ruimte van natuurlijk licht te voorzien werden drie grote glasvlakken aangebracht in de vloer van het gelijkvloers onder de drie lichtkoepels in het dak (Fig. 10 en 11). Aan het nieuwe klaslokaal en de slaapruijme werden de bestaande kelderramen in de achtergevel vergroot tot terrasdeuren. Twee kleine koeren werden uitgegraven en afgedekt met een glazen plafond; deze koeren geven via twee noodtrappen aansluiting op het niveau van de speelplaats. Hierdoor werd enerzijds antwoord gegeven op de vraag van de brandweer om de kelder bij brand tijdig te kunnen evacueren en anderzijds de aanpalende ruimten te voorzien van daglicht en verse lucht. Nieuwe binnenramen tussen de diverse lokalen (klas 5, slaapzaal, eetruimte, sanitair, traphal naar het gelijkvloers) creëren transparantie en versterken hierdoor de ruimtelijke samenhang.

De derde doelstelling van de restauratie was de toegankelijkheid te bevorderen

voor geïnteresseerde bezoekers en een verbondenheid met de buurt te bewerkstelligen. Dankzij de voorgestelde herinrichting over twee verdiepingen kan de school buiten de uren en in de vakantieperiode worden bezocht en zelfs voor ander gebruik worden opengesteld. De vier klassen en de trap naar de kelder kunnen worden afgesloten, waardoor de centrale ruimte met de bijzondere dakstructuur en de speelplaats toegankelijk kunnen worden gemaakt voor het publiek. De inrichting van de speelplaats met beplanting, het verlagen van de tuinmuren en het openen van een toegang tot de tuin van het aanpalende rusthuis Sint-Monica kunnen een daadwerkelijke bijdrage leveren tot de herwaardering en de betrokkenheid van de wijk.

DE UITVOERING EN DE WERF

Het uitvoeringsdossier werd opge maakt in nauwe samenwerking met het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK), de afdeling Architectuur van de Stad Brussel, het studie bureau Boydens voor de technische installaties, Groep Planning voor de stabiliteitsstudie, en Lode De Clercq en Marianne Decroly voor het materiaaltechnisch- en kleuronderzoek.

In functie van een nauwgezette restauratie naar de oorspronkelijke toestand en een respectvolle integratie van de moderne noodzakelijkheden werd zorgvuldig afgewogen welke bouwonderdelen identiek te restitueren en hoe nieuwe architecturale elementen discreet te integreren. Wat de vormgeving van de nieuwe sanitaire ruimten betreft, kon de originele toestand onderkend worden dankzij een historische foto en enkele bewaarde interieurelementen. Voor de toiletten, die op de oorspronkelijke positie aan de achtergevel werden gebouwd, werden de deurtjes identiek nagemaakt en met glas ingevuld om er een verwarmde ruimte van te maken. In de kelder echter dienden de originele deurtjes als model voor een actuele interpretatie van het ontwerp van de sanitaire ruimte aan de slaapzaal, de lambrisering van de centrale eetruimte en de nieuwe trapconstructie naar het

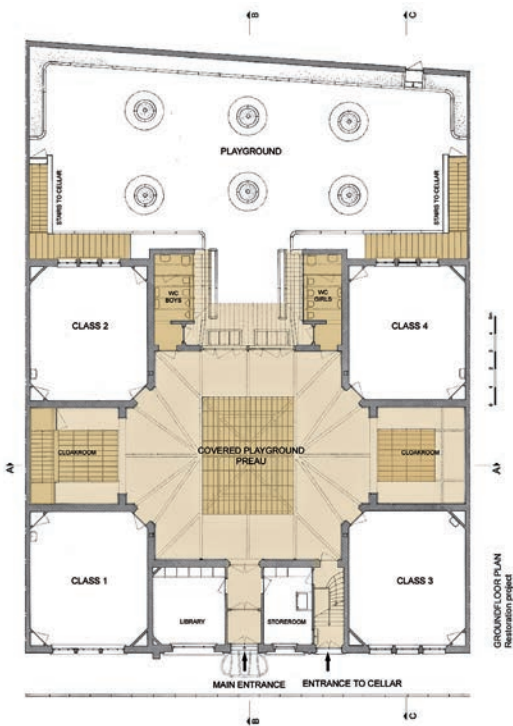

Fig. 4
Projectplan voor restauratie:
plan van het gelijkvloers (1995).

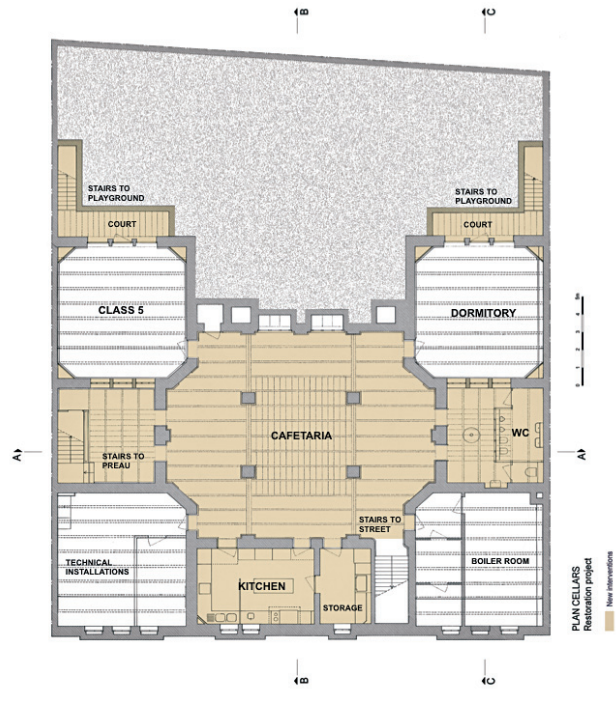

Fig. 5
Projectplan voor restauratie:
plan van de kelder (1995).

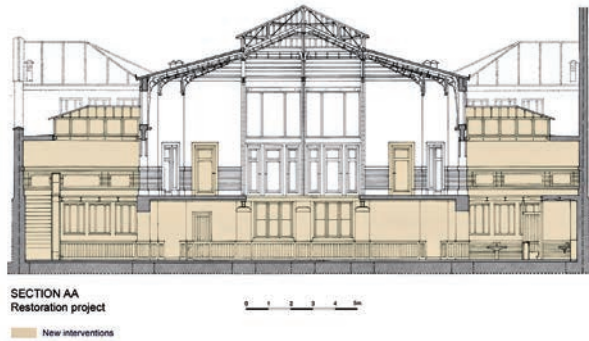

Fig. 6
Projectplan voor restauratie:
dwarsdoorsnede met
aanduiding van de aangepaste
zijnissen (1995).

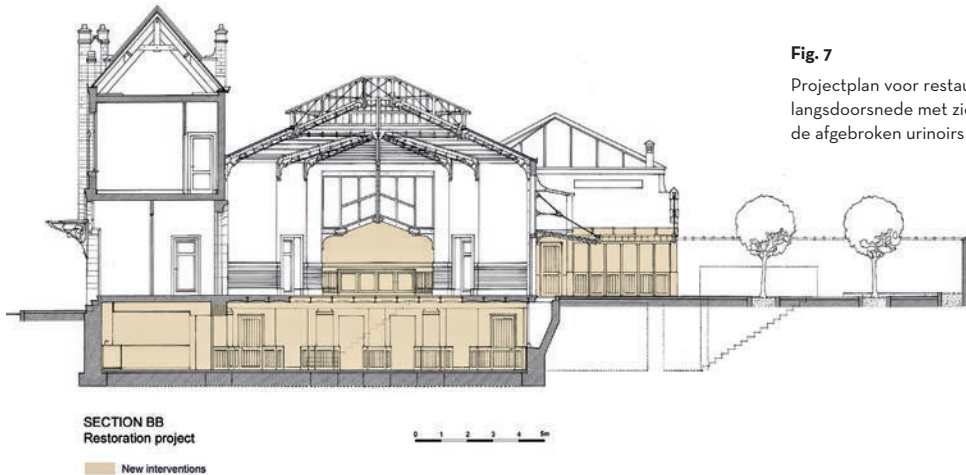

Fig. 7
Projectplan voor restauratie:
langsdoorsnede met zicht op
de afgebroken urinoirs (1995).

Fig. 8

Een van de zijnissen in detail: de nissen werden gebruikt als vestiaires en werden verwarmd met een kolenkachel (archief Hortamuseum).

Fig. 9

Oude foto van de overdekte speelplaats met grote lichtkoepel, en zicht op een van de aanpalende nissen (archief Hortamuseum).

gelijkvloers. De twee nieuwe deuren die de toiletten aan de achtergevel in verbinding stellen met de overdekte speelplaats werden gemodelleerd op de deur van de traphal in het inkomgebouw. Wij oordeelden dat nieuwe deuren met een actuele vormgeving zich in deze context te veel zouden manifesteren en onnodig aandacht zouden opeisen. (Fig. 12, 13 en 14).

Het was echter niet altijd mogelijk alle aspecten van de restauratie op voorhand op te lossen. Sommige beslissingen, waarvoor niet voldoende studiemateriaal beschikbaar was, werden bewust uitgesteld naar de

werffase, in de hoop tijdens de werken bijkomende verhelderende elementen te ontdekken die de keuze meer zouden verantwoorden. De complexe daken in zink werden gerestaureerd. Hierbij werden de verluchtingsschouwen en specifieke regenwaterafvoerpijpen naar oorspronkelijk model nagemaakt. De zolders werden van isolatie voorzien. Speciale aandacht werd besteed aan de luifels en lichtkoepels. Na de ontmantelingswerken van de valse plafonds, vernieuwde dakbedekkingen en ingevoegde constructies kwamen precieze gegevens te voorschijn die de maatvoering en detaillering van het uitvoeringsdossier konden bijsturen.

Zo werden de afmetingen en het aantal glasplaten van de te reconstrueren luifel aan de achtergevel aangepast en werd het afwateringssysteem herdacht op basis van gegevens die op de werf werden gevonden. Ook konden de sporen van de oorspronkelijke positie van de verdwenen glasdragers van de diverse lichtkoepels worden getraceerd, zodat de nieuwe met zekerheid op de juiste plaats werden aangebracht (Fig. 15).

In het uitvoeringsdossier werd voorzien om de glazen vloeren op de benedenverdieping te voorzien van beloopbare glasplaten die steunen op de originele draagstructuur. De gewelven in baksteen werden verwijderd. Op

Fig. 10

Overdekte speelplaats na restauratie naar de oorspronkelijke toestand, mits aanbrengen van drie glasvlakken in de vloer om de kelderverdieping van daglicht te voorzien (Ch. Bastin & J. Evrard, 2000 © CRMS-KCML).

Fig. 11

Het sanitair in de kelder situeert zich onder de glazen vloer van een van de zijnissen (Ch. Bastin & J. Evrard, 2000 © CRMS-KCML).

regelmatige afstand van elkaar werden T-profielen op de originele draagstructuur gemonteerd ter ondersteuning van de gelaagde glasplaten. Onder aan de draagstructuur werd opaak glas aangebracht met het oog op een diffuse verlichting van de kelderruimten. De plaatsing van deze vloerconstructie verliep moeizaam omdat geen enkele I-ligger van de originele draagstructuur parallel met de andere was geplaatst.

Op het uitvoeringsplan voor de restauratie van de straatgevel (Fig. 1 & 16) werden de verschillende steensoorten gedefinieerd: Henegouwse hardsteen, Gobertangesteent en steen van Euville. Om de fragiele decoratieve onderdelen niet te beschadigen werd een zachte reiniging met stoom voorzien en op enkele te vervuilde locaties een bijkomende hydropneumatische reiniging. Ook werd steen per steen aangeduid welke gedemonteerd en na restauratie zouden worden teruggeplaatst, welke volledig vervangen door nieuwe (bij voorkeur met gerecupereerde steen) of gedeeltelijk door invulstukken, en welke zones verhard dienden te worden. Restauratie met mortel werd zoveel mogelijk beperkt. Tijdens de werf gingen allerhande proefopstellingen de werken vooraf en werd technisch advies ingewonnen bij het KIK en externe specialisten.⁸

Er bestaan welbepaalde normen voor de technische installaties van openbare gebouwen. Nauw overleg met de gebruikers, het studie bureau en de technische dienst van de Stad Brussel was noodzakelijk om tot oplossingen te komen die beantwoorden aan de specifieke noden en tevens met respect voor het monument op discrete wijze geïntegreerd kunnen worden. Wat de verwarmingsinstallatie betreft, werden drie verschillende systemen voorgesteld, aangepast aan het gebruik en de ruimtelijke mogelijkheden binnen het gebouw. In de klaslokalen, waar de kleuters vaak stilzitten en een gemiddelde temperatuur van 25°C wordt vereist, werden radiatoren voorzien. In de centrale speelruimte zijn de kinderen veelal in beweging. Daar kon een toevoer van warme lucht, bijgestuurd door kleine radiatoren in de zijkanten,

Fig. 15

Foto-opname tijdens de werf: daken werden geïsoleerd en vernieuwd in zink; de beglazing van de dakkoepels werd vervangen door gelaagd glas; de achtergebouwen, waar oorspronkelijk het kolenhok, de urinoirs en de wc's waren gesitueerd, werden na demontage heropgebouwd met aangepaste ruimten voor wc's voor de kinderen en het onderwijzend personeel; de luifel werd na een grondige restauratie teruggeplaatst (1999).

Fig. 16

Detail van het trappenhuis in de straatgevel na restauratie. Drie verschillende steensoorten werden gedefinieerd: Henegouwse hardsteen, Gobertangesteent en steen van Euville (Ch. Bastin & J. Evrard, 2000 © CRMS-KCML).

Fig. 17

Achtergevel na restauratie: op vraag van de brandweer, met het oog op een snelle evacuatie, werden klas 5 en de slaapzaal via een nieuwe trap rechtstreeks in verbinding gebracht met de speelplaats. De koeren op de kelderverdieping werden op het niveau van de speelplaats afgedekt met een glazen vloer (© André Nullens, 2001).

volstaan. Hierdoor kon een groot aantal radiatoren worden vermeden. De volledige kelderverdieping werd verwarmd met vloerverwarming en radiatoren om het comfort voor de kinderen te verzekeren.

De kleurstudies toonden aan dat alle metalen onderdelen en de plafondafwerking in de centrale ruimte in lichtgroen geschilderd waren, en de muren en plafonds in zacht oker of gebroken wit. Dit originele kleurenpalet harmoniseert zich voortreffelijk met de structurele kleurstelling van de beige natuursteen in de gevels, de vloerbekleding in okerkleurige grestegels, de geglazuurde tegels in de lambrisering in gebroken wit, het houten schrijnwerk in geverniste eik en pitchpine. Bij de

herinrichting van de kelderverdieping werd door het gebruik van dezelfde kleuren en materialen gestreefd naar een architecturale continuïteit binnen het totale schoolgebouw.

SLOTBESCHOUWING

Het succes van dit project ligt in de combinatie van het herstel van de oorspronkelijke toestand en het handhaven van de originele bestemming. Dit kon slechts gerealiseerd worden vanuit een globale visie en een geïntegreerde benadering, nadat de limieten en kwaliteiten van het volledige gebouw grondig waren afgetast. De belangrijkste interventie betrof de recuperatie van de kelderverdieping, die door Horta

aanvankelijk als te verhuren ruimte was ontworpen en die door een aparte deur en trap, onafhankelijk vanaf de straat, te bereiken is. Een grondige renovatie kon deze beschikbare ruimte herbestemmen en de activiteiten van het nieuwe schoolprogramma huisvesten. De architecturale ingrepen op de gelijkvloerse verdieping, die de ingebruikname van de kelders noodzaakten, werden discreet en ondergeschikt aan het initiële concept van Horta ontworpen.

De kindertuin is sinds de restauratie van 2000 meer dan tien jaar ten volle in gebruik. De bruisende activiteiten en de daaraan verbonden expansie getuigen van het buitengewoon actuele concept van Horta's ontwerp. Recentelijk werd immers de slaapzaal in de kelder heringericht om een zesde klaslokaal te huisvesten en de bedjes voor het middagdutje verhuisden opnieuw naar de overdekte speelplaats op het gelijkvloers. Deze reorganisatie van het ruimtegebruik was noodzakelijk omwille van het groeiende aantal kleuters en is waarschijnlijk tijdelijk en omkeerbaar.

Voor de toekomst is het belangrijk een onderhoudsprogramma uit te werken, in het bijzonder met betrekking tot schilderwerken en de waterhuishouding,

zodat restauratiewerken in de nabije toekomst kunnen voorkomen worden.

NOTEN

1. Dulière, C. (red.), *Victor Horta Mémoires*, Ministerie van de Franse Gemeenschap van België, 1985, pp. 42-43.

2. Stadsarchief Brussel, OW. 4916-4925.

3. Dulière, C. (red.), *Victor Horta Mémoires*, Ministerie van de Franse Gemeenschap van België, 1985, pp. 42-43.

4. Bijzondere erkentelijkheid zijn we verschuldigd aan mevrouw Chris De Greef, in 1995 de drijvende kracht binnen de cel Patrimonium van de Stad Brussel, die zich met een onvermoeibaar enthousiasme heeft ingezet voor de restauratie van deze kindertuin.

5. *Kindertuin - Sint-Gisleinstraat, Brussel - Voorstudie aan de restauratie*, juni 1995, in opdracht van de Stad Brussel en opgemaakt door Barbara Van der Wee architect met medewerking van Bert Foucart, Teresa Olech en Ellen Vertommen. In het academiejaar 1990-1991 werd aan het *Centre for Conservation of Historic Towns and Buildings*

van de K.U.Leuven een studie gemaakt over de Kleuterschool van Victor Horta in het kader van de praktijkoefeningen in groepsverband (studenten: Eunat Buzunaris, Evdoxia Denni, Tom Kiebooms) met Barbara Van der Wee als projectbegeleider. Deze studie kan beschouwd worden als een preliminaire kennismaking met de complexe problematiek van het schoolgebouw.

6. BORSI, F., PORTOGHESI, P., *Victor Horta, Vokaer*, Brussel, 1970, p. 78.

7. De werken werden opgevolgd door de dienst Stedenbouw, afdeling Architectuur van de Stad Brussel, begeleid door de Directie Monumenten en Landschappen en gesubsidieerd door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Auteur van het restauratieproject en opvolging van uitvoering: Barbara Van der Wee architect met medewerking van Teresa Olech, Bert Foucart, Stefan Vanmoll en Alexander Geuens.

8. Met dank aan Urbain Heirbout voor zijn deskundig advies en het uitvoeren van diverse profopstellingen.

BIBLIOGRAFIE

AUBRY F., 'Le Jardin d'enfants de la rue Saint-Gislain à Bruxelles Victor Horta, 1895-1900', in *Art Nouveau en projet*, Réseau Art Nouveau Network, 2000, pp. 86-87.

BORSI, F., PORTOGHESI, P., *Victor Horta, Vokaer*, Brussel, 1970, p. 78.

DE MEYER D., 'La sensualità della struttura. L'asilo in Rue Saint-Gislain a Bruxelles di Victor Horta (1895-99)', *Casabella* 770, oktober 2008, pp. 52-61.

DERNIE, D., CAREW-COX, A., *Victor Horta*, Academy Editions, 1995, pp. 131-137.

Dulière, C., *Victor Horta Mémoires*, Ministerie van de Franse Gemeenschap van België, 1985, pp. 42-43.

GOOSSENS, M., 'De Kleuterschool van Horta of de intellectuele eerlijkheid', A+, nr. 176, 1999, p. 62-65.

MALLIET, A., 'Restauratie van kleuterschool Catteau naar ontwerp van Victor Horta, Brussel, Barbara Van der Wee architect', in *Jaarboek architectuur Vlaanderen 00/01*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, 2002, pp. 50-55.

Nursery School Restoration Project

The nursery school was built between 1895 and 1900 and was Victor Horta's first public building in the centre of Brussels. It has a symmetrical floor plan with four classrooms around a central play area, covered by a large glass dome. The building underwent major alterations owing to successive changes in safety and other regulations. Moreover the building was in poor condition and needed a thorough restoration. A restoration concept was produced after an extensive preliminary study, which analysed the original design and the various additions. The main alteration was the conversion of the spacious cellar. This included moving the kitchen, cafeteria, dormitory and lavatories to the cellar as well as creating an extra classroom, thereby vacating the ground floor which could then be restored to its original condition. To provide natural light in the cellar, three glazed areas were fitted into the floor at ground-floor level. In addition, the service installations were modernised in order to comply with today's safety regulations.

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Cecilia Paredes en Jean-Marc Basy, met de medewerking van Anne-Sophie Walazyc voor het kabinet van Charles Picqué, Minister-President belast met Monumenten en Landschappen

COÖRDINATIE PRODUCTIE

Koen de Visscher

REDACTIE

Dossier: Françoise Jurion-de Waha, Harry Lelièvre, Muriel Muret, Jean-Marc Basy, Nicolas Creplet, Barbara Van Der Wee, Françoise Boelens

Varia: Anne-Sophie Augustyniak

News: Françoise Boelens, Ann Degraeve, Eric Demelene, Paula Dumont, Catherine Lerclercq, Harry Lelièvre, Brigitte Vanderbrugghen, Thierry Wauters

VORMGEVING

supersimple.be

DRUK

Dereume Printing

VERANTWOORDELIJK UITGEVER

Patrick Crahay, Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, CCN - Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

HERKOMST VAN DE FOTO'S

De meeste iconografische documenten werden ter beschikking gesteld door de auteurs en zijn afkomstig van verschillende verzamelingen (referentie bij elke illustratie).

FOTO OMSLAG

School van de tuinwijk Het Rad in Anderlecht (© www.sergebrison.com, 2008).

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM - Archives d'Architecture Moderne

KCML - Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen

KIK - Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium

MBHG - Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Documentatiecentrum - Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting)

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen, toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

ISNN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2011/6860/015